

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИINNOVATIVE APPROACHES TO SOCIALIZATION OF CHILDREN
WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Стаття присвячена дослідженню інноваційних підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти України. Актуальність дослідження зумовлена важливістю соціалізації дітей з певними фізичними, психічними чи розумовими обмеженнями в сучасному суспільстві.

Мета статті – розроблення шляхів вирішення проблем інклюзивної освіти, які уповільнюють впровадження інноваційних підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено поняття «соціалізація», основні етапи та результати соціалізації; розглянуто інноваційні підходи до соціалізації дітей з обмеженими освітніми можливостями; визначено сучасний стан та проблеми інклюзивної освіти, які перешкоджають впровадженню інноваційних методів та технік організації роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби; запропоновано шляхи вирішення таких проблем. В ході дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

За результатами дослідження встановлено, що на сьогоднішній день розроблена велика кількість інноваційних підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, які використовуються навчальними закладами України: навчання ровесників ровесниками, випадкове навчання, тренінг зі зворотним реагуванням, візуальні підказки, Денверська модель раннього втручання тощо. Однак впровадження таких підходів ускладнюють проблеми інклюзивної освіти: відсутність кваліфікованих фахівців; недостатнє фінансування інклюзивної освіти; відсутність необхідної інфраструктури; невідповідність вихователів та вчителів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; відсутність відповідної законодавчої бази. Для вирішення зазначених проблем пропонується здійснення наступних заходів: розвиток спеціальних програм для підготовки вчителів та фахівців з інклюзивної освіти; збільшення фінансування інклюзивної освіти та покращення інфраструктури закладів освіти; створення належної законодавчої бази та розробка чітких інструкцій для виконання законодавчих норм щодо інклюзивної освіти; проведення інформаційної роботи серед батьків та громадськості з метою підвищення рівня обізнаності про інклюзивну освіту та роз'яснення її переваг. Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів органами державної влади для розвитку інклюзивної освіти України.

Ключові слова: соціалізація, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, випадкове навчання; інклюзивно-ресурсні центри.

The article is devoted to the study of innovative approaches to the socialization of children with special educational needs who study in educational institutions of Ukraine. The relevance of the study is due to the importance of socialization of children with certain physical, mental or intellectual disabilities in modern society.

The purpose of the article is to develop ways to solve the problems of inclusive education that slow down the implementation of innovative approaches to the socialization of children with special educational needs. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the concept of "socialization", the main stages and results of socialization are defined; innovative approaches to the socialization of children with special educational needs are considered; the current state and problems of inclusive education that hinder the introduction of innovative methods and techniques for organizing work with children with special educational needs are identified; ways to solve such problems are proposed. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

The study found that a large number of innovative approaches to the socialization of children with special educational needs have been developed to date and are used by educational institutions in Ukraine: peer-to-peer education, randomized training, feedback training, visual cues, the Denver Model of Early Intervention, etc. However, the implementation of such approaches is complicated by the problems of inclusive education: lack of qualified specialists; insufficient funding for inclusive education; lack of necessary infrastructure; unpreparedness of educators and teachers to work with children with special educational needs; lack of an appropriate legislative framework. To solve these problems, the following measures are proposed: development of special programs for training teachers and specialists in inclusive education; increasing funding for inclusive education and improving the infrastructure of educational institutions; creation of an appropriate legislative framework and development of clear instructions for the implementation of legislative norms on inclusive education; conducting information work among parents and the public to raise awareness of inclusive education and explain its benefits.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the results obtained by public authorities for the development of inclusive education in Ukraine.

Key words: socialization, children with special educational needs, inclusive education, incidental learning; inclusive resource centers.

УДК 373.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.2.38>

Врочинська Л.І.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки,
дошкільної та початкової освіти
Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка

Вербовський І.А.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри професійно-
педагогічної, спеціальної освіти,
андрагогіки та управління
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Котломанітова Г.О.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної освіти
і соціальної роботи
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В.Г. Короленка

Постановка проблеми. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами є важливим завданням, що стоїть перед українською системою освіти. Виконання цього завдання можливе за умови використання інноваційних підходів,

які дозволяють забезпечити повноцінну участь у житті суспільства дітей з особливими освітніми потребами, їх ефективну самореалізацію у різних сферах професійної та соціальної діяльності. Застосування таких підходів змінює стереотипи

та негативне ставлення до дітей, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі, дозволяє підвищити якість їх навчання та забезпечити оптимальні умови для розвитку. В цілому, використання інноваційних підходів є важливим для покращення якості життя та інтеграції в суспільство дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта, якої вони потребують, є педагогічною інновацією, що знаходиться на стадії розвитку. Українська влада усвідомлює важливість інклюзивної освіти для соціалізації цієї категорії дітей, тому робить значні кроки в напрямку її впровадження. Попри це, значна частина закладів освіти продовжує надавати підтримку дітям з нормальним розвитком, не звертаючи увагу на особливості психофізичного розвитку дітей з обмеженими можливостями. Використовуються переважно застарілі підходи до навчання та виховання таких дітей, що призводить до формування у них негативного ставлення до навчально-виховного процесу та ускладнює соціалізацію [1, с. 125]. В зв'язку з цим особливо актуальним є питання імплементації інноваційних підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Застосування таких підходів є важливим кроком на шляху до створення в Україні відкритого, інклюзивного та доступного суспільства, де всі діти мають рівні можливості для отримання якісної освіти та повноцінної участі у соціальному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціалізація особистості є досить актуальною темою, яка розглядається в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників: Холодія О. М. [1], Циби В. Г. [2], Безпалько О. В. [3], Ярмаченка М. Д. [4], Герасимів Т. З. [5], Rogers S. J [10], Thompson B. [11] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на велику кількість наукових праць, присвячених соціалізації особистості, недостатньо дослідженим залишається питання застосування інноваційних підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми

потребами, які є однією з найуразливіших категорій населення України.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розроблення шляхів вирішення проблем інклюзивної освіти, які уповільнюють впровадження інноваційних підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі міститься величезна кількість трактувань поняття «соціалізація». Вперше дане поняття використав американський соціолог Ф. Гіддінгс у своїй книзі «Теорія соціалізації», опублікованій у 1887 році. Вчений визначив процес соціалізації як «розвиток соціальної природи та характеру індивіда», який полягає в підготовці людського матеріалу до соціального життя. Гіддінгс описав соціалізацію як процес, який може відбуватися як стихійно, під впливом оточення, так і цілеспрямовано, за допомогою інститутів соціалізації, таких як сім'я, заклад освіти, релігійна організація тощо [2, с. 114-115].

Іншими широко вживаними визначеннями поняття «соціалізація» є:

- процес засвоєння та відтворення соціокультурного досвіду, який складається зі знань, цінностей, норм, традицій та зразків поведінки, що визнаються у суспільстві. Завдяки цьому людина може стати соціальним індивідом та розвиватись у відповідності з соціальними нормами та цінностями [3, с. 208];
- процес засвоєння знань, норм і цінностей, які дозволяють ефективно функціонувати як повноправному члену суспільства [4, с. 5-12];
- процес становлення особистості шляхом навчання, засвоєння цінностей, норм, установок та зразків поведінки, притаманних групі, соціальній спільності чи суспільству [5, с. 156-161].

Соціалізація відбувається в декілька етапів, які відповідають хронології розвитку особистості – раннє дитинство, дошкільний та шкільний вік, юність тощо. Основні етапи соціалізації наведені на рис. 1.

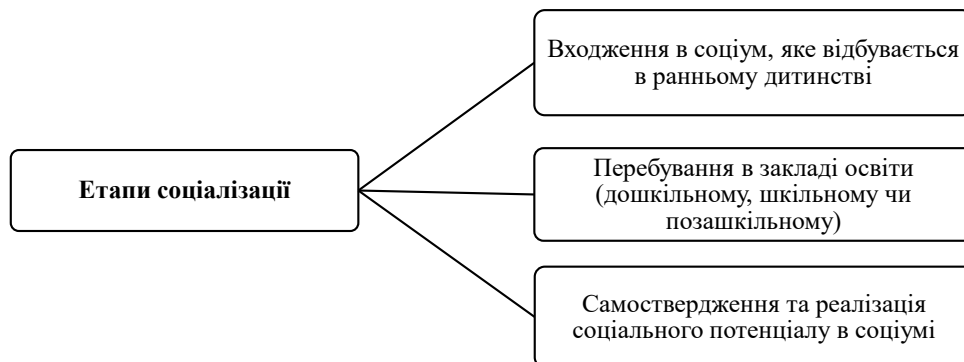

Рис. 1. Основні етапи соціалізації [6, с. 95-101]

Примітка: систематизовано авторами

Результатом проходження всіх вищезазначених етапів є успішна соціалізація, а саме, готовність дитини до виконання соціальних ролей в суспільстві – ролі успішного учня, працівника чи сім'янина.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що соціалізація особистості – це поетапний процес засвоєння знань, норм, цінностей, установок та зразків поведінки, притаманних суспільству, результатом якого є успішне функціонування в цьому суспільстві.

Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами (ООП), які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі, має свої особливості [7]. Зазначена категорія дітей має певні фізичні, психічні чи розумові обмеження. З цієї причини їх соціалізація може бути ускладненою, але не менш важливою. Для пришвидшення та полегшення цього процесу запроваджується інклюзивне навчання, основним принципом якого є забезпечення права дітей на освіту [8]. Інклюзивне навчання передбачає застосування ефективних інноваційних підходів, які включають різні практичні методи та техніки організації роботи з дітьми з ООП (табл. 1).

Зазначений перелік інноваційних підходів до соціалізації дітей з ООП не є вичерпним. У педагогічній практиці використовуються й інші техніки та методики: відео-моделювання (video-modeling techniques), прямі інструкції (direct instruction procedure), Денверська модель раннього втручання тощо [11].

Таким чином, існує велика кількість інноваційних підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, які використовуються навчальними закладами України, що свідчить про розвиток інклюзивної освіти в нашій державі.

Активний розвиток інклюзивної освіти в Україні почався в 2001 році. Саме в цей час розпочалася реалізація першого пілотного проєкту, спрямованого на соціальну адаптацію та інтеграцію в суспільство дітей, які мають певні фізичні, психічні чи розумові обмеження. В 2006 році був розроблений проєкт «Інклюзивна освіта для дітей з ООП в Україні». Він був реалізований за підтримки Уряду, громадських організацій та інших зацікавлених сторін. Завдяки внесенню змін до законів, які регулюють освітню галузь України та прийняттю нових законодавчих актів, діти з особливими освітніми потребами отримали можливість навчатися в інклюзивних групах та класах закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО). Серед основних законодавчих актів, спрямованих на покращення освіти дітей цієї категорії варто відзначити Закон України «Про освіту»; Закон України «Про освіту дітей з особливими потребами»; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про інклюзивну освіту в Україні»; Національну стратегію зі створення

безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року; Концепцію Нової української школи (НУШ) тощо.

Україна докладляє значних зусиль для того, щоб зробити якісну освіту доступною для дітей з особливими освітніми потребами. Результатом цих зусиль є щорічне збільшення кількості дітей, які навчаються в інклюзивних групах та класах закладів освіти (рис. 2).

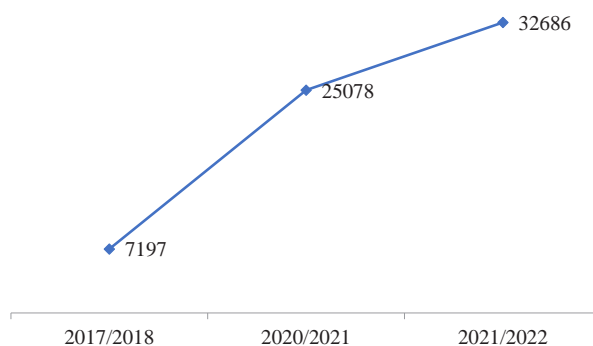

Рис. 2. Кількість дітей з ООП, які навчаються в інклюзивних групах та класах закладів освіти з 2017 по 2022 рр, осіб [12]

Примітка: систематизовано авторами

В 2021/2022 навчальному році нараховувалось 23216 інклюзивних класів. Дані за 2022/2023 навчальний рік знаходяться в обробці, однак вже відомо, що інклюзивне навчання відбувається в 43% шкіл [13]. Що стосується спеціальних закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), то в зв'язку з війною та активними бойовими діями на значній території України відбулося скорочення їх кількості (рис. 3).

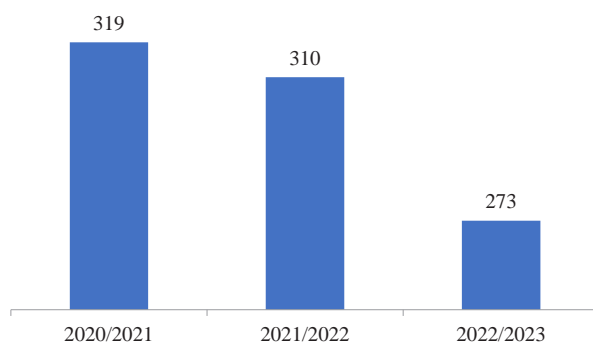

Рис. 3. Кількість спеціальних ЗЗСО з 2020 по 2023 рр, одиниць [12; 14]

Примітка: систематизовано авторами

Серед інших досягнень України в сфері інклюзивної освіти, які сприяють соціалізації дітей з ООП варто відзначити:

- створення та розширення мережі інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), основною метою

Таблиця 1

Інноваційні підходи до соціалізації дітей з ООП [9, с. 399-409; 10, с. 1406]

Підходи	Практичне застосування
Навчання ровесників ровесниками (peer-mediated strategies)	Зазначена методика передбачає зміщення функції педагогів в сторону «педагогічного менеджменту», тобто вони повинні правильно організувати та коригувати «навчання ровесників ровесниками». Роль педагогів та психологів полягає в навчанні дітей без ООП, як взаємодіяти з дітьми з особливими освітніми потребами, щоб підтримувати їхню соціалізацію. Використовуючи наставників-ровесників, можна досягти цілеспрямованої педагогічної взаємодії з інклюзивними дітьми в дошкільних та шкільних установах, позашкільних закладах, санаторіях тощо
Випадкове навчання (incidental teaching)	Методика «випадкового навчання» передбачає використання вчителями, терапевтами та батьками природних можливостей навчання. Згідно з нею, основним інструментом навчання є гра, яка підбирається відповідно до вікових особливостей та психофізіологічного розвитку дитини. Навчання в ігровій формі не тільки приносить задоволення й позитивні емоції, а й розвиває соціальні навички. Гра спрощує моделювання та закріплення бажаного варіанту соціальної реакції. «Випадкове навчання», яке відбувається в процесі гри, тренує бажані моделі поведінки дітей з обмеженими освітніми можливостями
Тренінг зі зворотним реагуванням (pivotal response training, PRT)	Згідно з даною методикою, базовою моделлю поведінки є поведінка дитини з обмеженими освітніми можливостями. Зміна базової моделі призводить до зміни та корекції похідних моделей поведінки. Для розширення та тренування цільових навичок дитини з ООП тренінг зі зворотним реагуванням поєднується з ігровими методиками (symbolic play training) та мовними тренуваннями (language training). Основними перевагами поєднання зазначених методів є зменшення залежності дитини від дорослих наставників та покращення навичок самостійного вирішення тих чи інших завдань
Візуальні підказки (visual cuing system)	Технологія візуальних підказок допомагає у навчанні мовлення та комунікативних соціальних навичок, особливо корисна для дітей з аутизмом. Ця технологія ґрунтується на процедурі згасання сценарію, яка полягає в тому, щоб використовувати фіксовані на аудіоносіях слова, фрази або речення як модель для тренування комунікативних навичок. Мета процедури згасання сценарію полягає в тому, щоб збільшити кількість незаписаних соціальних взаємодій, які генеруються учасниками під час згасання та зникнення фіксованих сценаріїв. За допомогою цієї технології діти з аутизмом можуть вчитися точно передавати фіксовані сценарії та систематично збільшувати кількість незафіксованих соціальних взаємодій

Примітка: систематизовано авторами

яких є допомога в організації інклюзивного навчання в закладах освіти України;

- забезпечення якісного інклюзивного навчання за допомогою асистентів вчителів, які є педагогічними працівниками та зараховані до штату освітніх закладів;
- запровадження посади асистента дитини, який опікується побутовими потребами учнів під час освітнього процесу;
- введення інклюзивної субвенції на підтримку дітей з ООП, яка дозволяє надавати якісні корекційно-розвивальні послуги та купувати допоміжне корекційне обладнання. Так, розмір інклюзивної субвенції на 2023 рік складає 304,6 млн гривень [15].

Не дивлячись на досягнення в сфері інклюзивної освіти, існує низка проблем, які уповільнюють її розвиток та запровадження інноваційних підходів до соціалізації дітей з ООП. До найбільш поширених належать такі проблеми:

- відсутність кваліфікованих фахівців. У багатьох школах відсутня необхідна кількість фахівців з інклюзивної освіти, які могли б забезпечити належну роботу з дітьми з особливими потребами. З початком війни велика кількість профільних спеціалістів виїхала за кордон. Багато людей

звільнилося в зв'язку з низькою заробітною платою. Відсутність фахівців ускладнює роботу вчителів та психологів, які не завжди можуть відповісти на всі запитання та потреби цих дітей;

- недостатнє фінансування інклюзивної освіти. На сьогодні інклюзивна освіта вимагає додаткових витрат на придбання спеціального обладнання, техніки, підручників та матеріалів, які забезпечують навчання дітей з особливими потребами. Відсутність необхідного обладнання та матеріалів ускладнює впровадження інноваційних підходів до соціалізації таких дітей;

- відсутність необхідної інфраструктури. Щоб забезпечити комфортне навчання дітей з особливими потребами, необхідно розробляти і впроваджувати нові підходи до навчання та виховання. Але, недостатня кількість спеціальних кабінетів та іншої інфраструктури унеможлиблює організацію якісної інклюзивної освіти. Наприклад, брак пандусів або ліфтів у школах може ускладнювати доступ до навчальних приміщень для дітей з фізичними обмеженнями. Крім того, не всі школи мають достатньо місця для розташування додаткового обладнання та інших матеріалів для навчання дітей з особливими потребами;

- невідповідність вихователів та вчителів до роботи з дітьми з особливими потребами. У багатьох випадках вони не отримують достатньої підготовки для роботи з дітьми з особливими потребами та не мають необхідних знань та навичок для розуміння та використання інноваційних інклюзивних підходів у навчальному процесі;

- відсутність відповідної законодавчої бази. Україна має відповідні закони та нормативні документи щодо інклюзивної освіти. Однак, відсутність чіткої інструкції для їх виконання може ускладнювати роботу педагогічних працівників та директорів шкіл, а також спричиняти конфлікти між батьками та навчальним закладом.

Для вирішення цих проблем рекомендується здійснення наступних заходів:

- розвиток спеціальних програм для підготовки вчителів та фахівців з інклюзивної освіти;
- збільшення фінансування інклюзивної освіти та покращення інфраструктури закладів освіти, зокрема закупівля обладнання для спеціальних кабінетів, створення умов для безбар'єрного доступу до навчальних приміщень та розширення можливостей для використання сучасних технологій у навчальному процесі;

- створення належної законодавчої бази та розробка чітких інструкцій для виконання законодавчих норм щодо інклюзивної освіти. Вихователі, вчителі та профільні фахівці повинні отримувати достатню підготовку для роботи з дітьми з особливими потребами, а також постійно удосконалюватись у цій галузі;

- проведення інформаційної роботи серед батьків та громадськості з метою підвищення рівня обізнаності про інклюзивну освіту та роз'яснення її переваг.

Здійснення зазначених заходів сприятиме розвитку інклюзивної освіти в Україні та розширить можливості для використання інноваційних підходів у навчальному процесі.

Висновки. Соціалізація є особливо важливим процесом для дітей з обмеженими освітніми потребами. Оскільки такі діти мають певні обмеження в розвитку інтелектуальних та соціальних навичок, вони можуть мати складнощі у взаємодії з іншими людьми та в соціальній адаптації. З метою забезпечення повноцінної участі у житті суспільства дітей з особливими освітніми потребами, їх ефективної самореалізації у різних сферах професійної та соціальної діяльності, під час навчання в закладах освіти необхідно використовувати інноваційні підходи до їх соціалізації. На сьогоднішній день впровадження таких підходів ускладнюють проблеми, які існують в інклюзивній освіті України. Такими проблемами є: відсутність кваліфікованих фахівців; недостатнє фінансування інклюзивної освіти; відсутність необхідної інфраструктури; невідповідність вихователів та вчителів до роботи з дітьми з особливими потребами; відсутність відповідної законодавчої бази. Для вирішення зазначених проблем пропонується здійснення наступних заходів: розвиток спеціальних програм для підготовки вихователів, вчителів та фахівців з інклюзивної

освіти; збільшення фінансування інклюзивної освіти та покращення інфраструктури закладів освіти; створення належної законодавчої бази та розробка чітких інструкцій для виконання законодавчих норм щодо інклюзивної освіти; проведення інформаційної роботи серед батьків та громадськості з метою підвищення рівня обізнаності про інклюзивну освіту та роз'яснення її переваг.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів органами державної влади для розвитку інклюзивної освіти України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Холодїй О. М. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами до навчання в школі: навчально-методичний посібник. Черкаси, 2014. 125 с.
2. Циба В. Г. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз). Київ: МАУП, 2000. С. 114-115.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ.навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
4. Ярмаченко М. Д. Основні педагогічні категорії. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 5–12.
5. Гарасимів Т. З. Особистість та проблеми її соціалізації. *Форум права*. 2009. № 3. С. 156-161.
6. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. С. 95-101.
7. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. ВРУ. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
8. Інклюзія в освітньому процесі як одна із форм соціалізації дитини з особливими освітніми потребами. Педрада. 2022. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2993-nklyuzya-v-osvtnomu-protses-yak-odna-z-form-sotsalzat-ditini-z-osoblivimi-osvtnmi-potrebami>
9. Rogers S. J. Interventions that facilitate socialization in children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*. 2000. № 30(5). P. 399-409.
10. Thompson B. The Effects of Behavior Skills Training and Self-Monitoring on Paraprofessionals' Use of Incidental Teaching Procedures in a Preschool Classroom. *All Graduate Plan B and other Reports*. 2019. 1406 p.
11. Марковська М. Денверська модель раннього втручання. 17 принципів, як працювати. НУШ. 2022. URL: <https://nus.org.ua/articles/denverska-model-rannogo-vtruchannya-17-pryntsyviv-yak-pratsyuvaty/>
12. Статистичні дані. МОН. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>
13. В Україні працює понад 18 тисяч інклюзивних класів. PON. 2022. URL: <https://pon.org.ua/novyny/10067-v-ukraini-pracuie-ponad-18-tysiach-inklyuzivnykh-klasiv.html>
14. Заклади освіти на TOT, кількість учнів і вчителів за кордоном, актуальна статистика за формами навчання – звіт МОН. НУШ. 2023. URL: <https://nus.org.ua/news/zaklady-osvity-na-tot-kilkist-uchniv-i-vchiteliv-za-kordonom-aktualna-statystyka-za-formamy-navchannya-zvit-mon/>
15. Уряд розподілив субвенцію на інклюзивну освіту на 2023 рік. Децентралізація. 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15980>